

12. **Мухопад С. Е.** Скифские архаические погребения на р. Волчьей / С. Е. Мухопад // Проблемы археологии Поднепровья. – Д., 1984. – С. 115–128.

13. **Ромашко В. А.** Заклочительный этап позднего бронзового века Левобережной Украины (по материалам богуславско-белозерской культуры) / В. А. Ромашко. – К., 2013. – 592 с.

14. **Струкуленко А. С.** Новобудовні археологічні експедиції 70–90-х рр. ХХ ст. та їх внесок у дослідження давньої історії північностепової Наддніпрянщини : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Струкуленко Анастасія Степанівна. – Д., 2011.

15. **Черненко Е. В.** Скифские погребальные памятники степей Северного Причерноморья / Е. В. Черненко, С. С. Бессонова. – К., 1986.

16. **Шалобудов В. Н.** Раскопки курганов у с. Дмухайловка / В. Н. Шалобудов, А. В. Андросов, С. Е. Мухопад // Древности Степного Поднепровья III-I тыс. до н. э. – Д., 1983. – С. 19–28.

Надійшла до редколегії 09.07.2014

УДК 930.1(477.63/.64)

А. С. Струкуленко

*Дніпропетровський коледж ракетно-космічного машинобудування
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара*

СКІФСЬКІ ПАМ'ЯТКИ РЕГІОНУ: ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Висвітлено історію досліджень скіфських пам'яток Дніпропетровської області, а також внесок окремих діячів у їх виявлення та вивчення. Проаналізовано діяльність експедицій, що працювали в регіоні.

Ключові слова: скіфські пам'ятки, історія дослідження, новобудовна експедиція, Дніпропетровська область.

А. С. Струкуленко

*Днепропетровский колледж ракетно-космического машиностроения
Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара*

СКИФСКИЕ ПАМЯТНИКИ РЕГИОНА: ИСТОРИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Рассматривается история исследований скифских памятников Днепропетровской области, а также вклад отдельных деятелей в их выявление и изучение. Проанализирована деятельность экспедиций, работавших в регионе.

Ключевые слова: скифские памятники, история исследований, новоостроенная экспедиция, Днепропетровская область.

A. S. Strukulenko

*The Dnepropetrovsk college of space-rocket engineer
Oles Gonchar Dnipropetrovsk National University*

SKIFS MONUMENTS OF REGION: RESEARCH HISTORY

The author considers the history of studies of Scythian monuments of Dnipropetrovsk region, as well as the contribution of individual personalities to their revealing and study; analyzes the work of archaeological expeditions in the region.

Key words: Scythian monuments, history of research, new-building expedition, Dnepropetrovsk region.

Початком наукового вивчення скіфських пам'яток території сучасної Дніпропетровської області та вітчизняного скіфознавства в цілому є розкопки в 1861–1863 рр. відомим російським істориком І. Є. Забеліним царського кургану Чортомлик у маєтку генерал-аншефа Зейфарта (Катеринославський повіт, нині – Нікопольський район), які надали підстави для вирішення питання про місцезнаходження згаданого Геродотом скіфського Герросу [1; 11].

Ім передувало випадкове виявлення і подальше дослідження надзвичайно багатого «царського» поховання в кургані Лугова могила у с. Олександропіль того ж повіту [22, с. 22–23; 27]. Як і попередні, переважно аматорські та скарбощукацькі розкопки, проведені дослідження в Катеринославській губернії підігрівали суспільний інтерес до давніх насельників українського Степу, будучи матеріальним підтвердженням відомого «Скіфського оповідання» Геродота. Тим самим на багато років вперед було зумовлене зосередження зусиль до та післяреволюційних дослідників на пошуку і розкопках скіфських курганів у південних районах Дніпропетровської та суміжних з нею Запорізької та Херсонської областей.

У 1897 р. Д. І. Яворницький дослідив кургани V ст. до н. е. «Баби» і «Розкопана могила» поблизу станції Михайлове-Апостолове. За уточненням, обидва кургани знаходилися неподалік від сучасного с. Михайлівка на р. Кам'янка і в 17 км від м. Апостолове [13; 40].

Починаючи з кінця 20-х рр. ХХ ст. в Україні відбувався процес становлення такої нової форми організації археологічних робіт як новобудовні експедиції. У зв'язку із спорудженням сучасного Нікопольського південно-трубного заводу (Нікопольбуд) у 1931–1935 рр. проводилися масштабні розкопки співробітниками Нікопольського музею (керівник Ф. М. Кіранов) та археологічними експедиціями Києва, Москви та Ленінграда. Із 1937 р. по 1946 р. розкопки на Нікопольському курганному полі проводилися експедицією на чолі з Б. М. Граковим. За його даними, всього було досліджено 79 кур-

ганів [8]. У 1961 р. до досліджень приступила Скіфська експедиція Інституту археології (далі – ІА) АН УРСР під керівництвом А. І. Тереножкіна, роботи котрої було зосереджено на дослідженнях території діяльності Орджонікідзевського гірничо-збагачувального комбінату.

Але новобудовні експедиції 1970–1990-х рр. за широтою територіального охоплення, чисельністю, культурною та хронологічною різноманітністю досліджених пам'яток, унікальністю знахідок не мають собі рівних в історії не лише вітчизняної, а й світової археології. Вони створили об'єктивні передумови для вирішальних змін в уявленнях про рушійні сили та прояви культурно-історичних та етнокультурних процесів в історії давньої України [33, с. 41].

У результаті діяльності Орджонікідзевської експедиції Інституту археології під керівництвом Б. М. Мозолевського (1969–1993 рр., з 1994 р. – С. В. Поліна), яка відкрила новий етап у вітчизняному скіфознавстві, вдало названий С. В. Поліним «добом Мозолевського», було досліджено більше 100 скіфських поховань (дані на 1993 р.) і доведено входження дослідженого району до Скіфського Герросу, уточнено час будівництва курганів-гігантів скіфської знаті на тлі скіфської хронології [19–22; 25]. Особливу цінність у плані висвітлення багаторічних продуктивних досліджень скіфських аристократичних і «царських» курганів району м. Орджонікідзе становлять монографії Б. М. Мозолевського «Товста могила» [23] і його ж, у співавторстві з С. В. Поліним, «Курганы скифского Герроса IV в. до н. э.» [22].

Із 1973 р. по 1976 р. у Томаківському районі діяла Верхньотарасівська новобудовна експедиція ІА АН УРСР під керівництвом Є. В. Черненка та М. М. Чередниченка [4; 39]. Під час її робіт було досліджено 144 скіфських поховання, які належали рядовим скіфам або їхній верхній верстві; виділено та введено до наукового обігу комплекси, які походять із курганних могильників, що займають проміжну територію між Скіфським Герросом та Надпорізькою групою скіфських пам'яток [33, с. 54, 164].

Новобудовною експедицією Київського держуніверситету під керівництвом М. М. Бондаря у 1974–1978 рр. проводилися дослідження археологічних пам'яток, розташованих на території спорудження Кам'янської та Нікопольської зрошувальних систем у Софіївському, Апостолівському та Нікопольському районах [28; 29]. Було виявлено 25 поховань скіфського часу, в результаті чого одержано нові матеріали для вивчення історії, духовної та матеріальної культури скіфського населення регіону [33, с. 63].

Окремі скіфські кургани району м. Марганець досліджено експедиціями Дніпропетровського історичного (зараз – національного) музею імені Д. І. Яворницького під керівництвом Л. М. Голубчик та

Дніпропетровського державного університету (далі – ДДУ) на чолі з В. А. Ромашком.

Значну групу скіфських курганів півдня області було досліджено у 1970–1990-ті роки археологічною новобудовною експедицією (далі – АНЕ) ДДУ під керівництвом І. Ф. Ковальової. Початок робіт припадає на 1976 р., коли Правобережним загonom експедиції на чолі з С. С. Волкобоем було здійснено розкопки 27 курганів у групі «Слов'янка» неподалік від с. Шолохове. Продовженням стали розкопки в районі спорудження Кам'янської зрошувальної системи біля с. Мар'янське та сел. Ток Апостолівського району. У трьох курганних групах розкопано 14 скіфських курганів переважно IV ст. до н. е. [31]. Під час дослідження курганних могильників біля с. Усть-Кам'янка В. І. Костенком та С. Є. Мухопадом було виявлено кургани із рядовими скіфськими похованнями [14]. Всього експедицією ДДУ у південних районах Дніпропетровської області досліджено 128 курганів скіфського часу.

Район Дніпровського Надпоріжжя привернув увагу дослідників у другій половині XIX ст. Допитливі подорожуючі з Катеринослава на південь губернії мали можливість спостерігати величезне скупчення курганних насипів різних розмірів і форм, про що писали О. С. Уваров та І. Є. Забелін [9, с. 71, 72; 37, с. 19]. Однак значних досліджень скіфських пам'яток тут не проводилося, за виключенням розкопок І. Є. Забеліним кургану «Кам'яна могила» біля с. Чумаки та О. А. Спициним – скіфського аристократичного кургану «Башмачка» (1897 р.) біля однойменного села [32].

Знахідки з аматорських розкопок, що проводилися власником с. Біленьке (зараз – Запорізька область) А. М. Міклашевським, стали відомі завдяки О. В. Терещенку, який згадує золоті предмети зі скіфських курганів з околиць села, які демонструвалися в «Музеумі» міста Катеринослава [36]. У 80-х роках XIX ст. окремі скіфські поховання були відкриті Д. Я. Самоквасовим у курганах біля р. Вороної. На початку XX ст. М. О. Макаренком [17] велися розкопки рядових скіфських курганів у складі курганних груп, розташованих між селами Майорка і Волоське. У роботі І. В. Яценко, що вийшла у 1959 р., були розглянуті та узагальнені результати вищезазначених досліджень [41].

У подальшому на багато років Надпоріжжя випало з поля зору скіфологів, і тільки Дніпрогесівською експедицією Наркомпросу УРСР 1927–1932 рр. на 90-кілометровій ділянці Надпоріжжя між Дніпропетровськом і Запоріжжям у прибережній смузі та гирлах Криничної та Вільної балок було відкрито і частково досліджено скіфські курганні групи, а також окремі насипи зі скіфськими похованнями у складі Кічкаського та інших могильників [11, с. 236–240]. У 1950-ті рр.

відомі розкопки скіфського кургану біля с. Волоське, здійснені співробітниками Дніпропетровського історичного музею [41].

У 1970-х рр. Д. Я. Телегіним під час розкопок Оріхівських курганів доби бронзи було досліджено окремі впускні скіфські поховання [24]. Тоді ж Дніпропетровським історичним музеєм під керівництвом Л. П. Крилової розкопано скіфський курган у с. Василівка Солонянського району [16].

Значна кількість скіфських курганів Надпоріжжя (67 поховань) була досліджена АНЕ ДДУ у 80–90-ті рр., що дозволило зробити низку важливих висновків відносно виділення надпорізького варіанта скіфських пам'яток та його окремих груп [2; 23]. У 1977 р. Правобережним загоном АНЕ під керівництвом С. С. Волкобая було досліджено 14 курганів у групі «Рясні могили» поблизу с. Башмачка [18]. До її складу входив відомий за розкопками О. А. Спіцина [32] аристократичний скіфський курган «Башмачка», рештки насипу котрого і було досліджено. Скіфські курганні групи району будівництва Солоняно-Томаківської зрошувальної системи, розташовані поблизу сс. Тракторне, Кисличувате, Новопокровка, належать до степового «тилу» Надпоріжжя, слугуючи зв'язком із скіфськими пам'ятками південних районів області [23, с. 72–84].

Важливе значення для вивчення скіфської проблематики мали дослідження цільовою археологічною експедицією Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара під керівництвом В. А. Ромашка скіфського аристократичного кургану кінця V ст. до н. е. «Близнюк-2» на околицях м. Дніпропетровськ [30].

Відносно раннім часом датується початок дослідження скіфських пам'яток на території Криворіжжя, що раніше входило до Херсонської губернії. Основним дореволюційним дослідником скіфських курганів був В. І. Гошкевич, котрим були здійснені розкопки низки курганів у групі т. зв. Цареві могили, які принесли важливий матеріал, а також кількох рядових скіфських курганів [7]. У 60–70-х рр. XX ст. на Криворіжжі проводилися розкопки курганів експедиціями Дніпропетровського історичного музею під керівництвом Л. П. Крилової [15]. На площах виробіток гірничозбагачувальних комбінатів серед інших була розкопана низка скіфських курганів і впускних поховань у давні насипи. Сьогодні дослідження скіфських курганів продовжує експедиція Криворізького краєзнавчого музею під керівництвом О. Мельника.

Набагато менше даних маємо про скіфські пам'ятки інших районів Дніпропетровської області, зокрема Верхньодніпровського та Криничанського. У більшості вони представлені випадковими знахідками, які частково увійшли до колекції О. М. Поля [10] і згадані в коротких повідомленнях про здійснені ним та іншими землевласника-

ми Верхньодніпровського повіту розкопки [26; 27; 36]. У скіфському зібранні Катеринославського музею імені О. М. Поля переважали предмети, що надходили з розкопок курганів степового півдня губернії (Чортомлика та ін.), і випадкові, в основному безпаспортні, знахідки. Прикладом складності визначення місцезнаходження тієї чи іншої речі може служити історія відомого культового навершя із зображенням верховного божества скіфського пантеону – Папая [5]. На сьогодні відомо 11 скіфських поховань у Верхньодніпровському та Криничанському районах, виявлених у 1990–1991 рр. під час робіт АНЕ ДНУ.

У матеріалах дореволюційних досліджень у лівобережних повітах Катеринославської губернії відомості про скіфські пам'ятки відсутні. У матеріалах і щоденниках розкопок Д. І. Яворницького, які проводились у лівобережжі Дніпра напередодні XIII Археологічного з'їзду, що проходив у м. Катеринославі у 1905 р., також відсутні згадки про них [38; 39]. Можливо, однією з причин цього була витратність і трудомісткість розкопок великих скіфських насипів, у класифікації Д. І. Яворницького віднесених до «Говстих» могил.

Але і в подальшому відомості про скіфські пам'ятки та випадкові знахідки для східних та північних районів області залишалися вкрай рідкісними. У 1971–1975 рр. у зв'язку з будівництвом каналу «Дніпро-Донбас» проводилися широкомасштабні дослідження однойменної новобудовної експедиції ІА АН УРСР під керівництвом Д. Я. Телегіна, у складі якої в 1971–1972 рр. працював загін Дніпропетровського університету. Скіфські кургани і впускні поховання тоді не були відкриті. Однією з причин їх відсутності можна вважати проведення археологічних робіт лише в межах заплавної частини долини Орїлі. У подальшому, при розширенні охоплених розкопками площ, АНЕ ДНУ було відкрито і досліджено скіфські поховання.

Початок робіт в Орільсько-Самарському межиріччі у 1972 р. співпадає зі створенням археологічної новобудовної експедиції Дніпропетровського державного університету, керованої проф. І. Ф. Ковальовою. Рішенням Президії Академії наук УРСР від 12 грудня 1971 р. проведення археологічних досліджень на новобудовах Дніпропетровської області було закріплено за Дніпропетровським університетом, що дістало підтвердження у Постанові № 27 Республіканської ради по координації наукових досліджень у галузі природничих і суспільних наук від 20 жовтня 1981 р. [33, с. 68–69]. На першому етапі польові дослідження проводилися переважно в лівобережних районах регіону; з 1982 р. розпочато дослідження і на правобережжі.

Саме із діяльністю АНЕ ДДУ пов'язано відкриття скіфських поховань лівобережного Передстепу, переважна більшість котрих належить до часів скіфської архаїки [14], що дозволило І. Ф. Ковальовій

та С. Є. Мухопад у поставити питання про первинність освоєння цього регіону в порівнянні з південними районами Степу (див. статтю І. Ф. Ковальової у цьому збірнику).

Із наведеного у даній роботі огляду можна запропонувати виділення кількох етапів в історії вивчення скіфських пам'яток регіону. Встановлено, що іноді час початку та інтенсивність досліджень залежали від випадкових обставин, прикладом чого слугує знахідка селянами «скіфського золота» в Олександропільському кургані, яка стимулювала не тільки його наукове дослідження, а й зародження загально-го інтересу до скіфських старожитностей, який часто супроводжувався не тільки науковими, але і скарбощукацькими розкопками.

З іншого боку, у ХХ ст. досить чітко простежується залежність інтенсивності в дослідженнях скіфських пам'яток від темпів індустріалізації регіону. Наприклад, Дніпрогесівська експедиція 1920–1930-х рр. була викликана до життя будівництвом гідроелектростанції на Дніпрі; широкомасштабні роботи Орджонікідзевської експедиції 1964–1993 рр. безпосередньо пов'язані з переходом у 1953 р. ОГЗК до відкритого видобутку марганцевої руди [22, с. 63–68], що збільшувало загрозу руйнації курганів.

Значне збільшення об'ємів археологічних досліджень у 70-х рр. ХХ ст. спостерігалось у зв'язку з розгортанням меліоративного будівництва. Суцільні розкопки на значних площах, проведені зокрема АНЕ ДДУ, концентрація досліджень у зонах великих новобудов уможливили відкриття комплексів високої наукової та художньої цінності, збільшили інформаційний банк, що сприяло розвитку фундаментальних розробок із стародавньої історії та культури України.

Бібліографічні посилання

1. **Алексеев А. Ю.** Чертомлык. Скифский царский курган IV в. до н. э. / А. Ю. Алексеев, В. Ю. Мурзин, Р. Ролле. – К., 1991.
2. **Андросов А. В.** Надпорожская группа памятников Степной Скифии / А. В. Андросов // Проблемы археологи Поднепровья. – Д., 1985. – С. 120–127.
3. **Андросов А. В.** Скифский аристократический курган «Каменская Близница» / А. В. Андросов, С. Е. Мухопад // Памятники бронзового и раннего железного веков Поднепровья. – Д., 1987. – С. 54–74.
4. **Бунятян Е. П.** Могильник у с. Верхнетарасовка / Е. П. Бунятян, Н. Н. Чердниченко, В. Ю. Мурзин // Курганы юга Днепропетровщины. – К., 1977. – С. 59–124.
5. **Вахтина М. Ю.** О месте находки скифского навершия с изображением Папая (Национальный музей Украины) / М. Ю. Вахтина, С. А. Скорый, В. А. Ромашко // Записки ИИМК РАН. – СПб.: Дмитрий Буланин, 2010. – № 5. – С. 146–159.
6. **Волкобой С. С.** Скифский могильник «Славянка» у с. Шолохово на Днепропетровщине / С. С. Волкобой, В. Н. Шалобудов, В. А. Лихачев // Курганные древности Степного Поднепровья III–I тыс. до н. э. – Д., 1979. – С. 45–61.

7. **Гошкевич В. И.** Клады и древности Херсонской губернии / В. И. Гошкевич. – Херсон, 1903.
8. **Граков Б. Н.** Скифские погребения на Никопольском курганном поле / Б. Н. Граков // МИА. – 1962. – № 115. – С. 56–113.
9. **Забелин И. Е.** Скифские могилы. Чертомлыцкий курган / И. Е. Забелин // Древности. Труды ИМАО. – 1865–1867. – Т. 1. – С. 56–93.
10. Каталог коллекций древностей А. Н. Поля, в Екатеринославе. Вып. 1 / сост. К. Мельник. – К., 1893.
11. **Ковалева И. Ф.** Днепрогэсовская археологическая экспедиция НАРКОМПРОСа УССР 1927–1932 гг. : дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.06 / Ковалева Ирина Федоровна. – Д., 1971.
12. **Ковалева И. Ф.** Скифские памятники Орельско-Самарского междуречья / И. Ф. Ковалева, С. Е. Мухопад // Курганные древности Степного Поднепровья (III–I тыс. до н. э.). – Д., 1979. – С. 111–123.
13. **Ковалева И. Ф.** Вклад Д. И. Яворницкого в исследование скифских памятников юга Украины / И. Ф. Ковалева, И. И. Яременко // Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья. – Запорожье, 1994. – С. 82–85.
14. **Костенко В. И.** Скифские могильники у с. Усть-Каменка Днепропетровской области / В. И. Костенко, С. Е. Мухопад // Проблемы археологии Поднепровья. – Д., 1990. – С. 96–106.
15. **Крилова Л. П.** Археологічні розкопки стародавніх курганів на Криворіжжі у 1964–1966 рр. / Л. П. Крилова // Наш край. – Днепропетровск, 1971. – С. 18–31.
16. **Крылова Л. П.** Раскопки курганов в Днепропетровской области / Л. П. Крылова, И. М. Блинов // АО 1974 года. – М., 1975. – С. 306.
17. **Макаренко Н. Е.** Археологические исследования в 1907–1909 г. / Н. Е. Макаренко // ИАК. – Спб., 1911. – Вып. 43. – 130 с.
18. Могильник у с. Башмачка / С. С. Волкобой, В. А. Лихачев, В. Н. Шалобудов, А. В. Андросов // Степное Поднепровье в бронзовом и раннем железном веках. – Днепропетровск, 1981. – С. 45–61.
19. **Мозолевский Б. Н.** Скифские курганы в окрестностях г. Орджоникидзе на Днепропетровщине (раскопки 1972–1975 гг.) / Б. Н. Мозолевский // Скифия и Кавказ. – К., 1980. – С. 70–154.
20. **Мозолевский Б. Н.** Скифский «царский» курган Желтокаменка / Б. Н. Мозолевский // Древности Степной Скифии. – К., 1982. – С. 179–222.
21. **Мозолевський Б. М.** Товста могила / Б. М. Мозолевський. – К., 1979.
22. **Мозолевський Б. Н.** Кургани скифського Герроса IV в. до н. е. (Бабина, Водяна и Соболева могили) / Б. Н. Мозолевський, С. В. Полин. – К., 2005.
23. **Мухопад С. Е.** Скифские погребения района Солоняно-Гомаковской оросительной системы / С. Е. Мухопад // Проблемы археологии Поднепровья. – Днепропетровск, 1989. – С. 72–84.
24. Орхівські кургани на Дніпропетровщині / Д. Я. Телегін, Р. В. Терпільовський, А. Я. Козловський, С. Ж. Пустовалов // Археологія. – Вип. 47. – 1984. – С. 45–57.
25. **Полин С. В.** Курганы скифской знати Степного Правобережья / С. В. Полин // Великая Скифия. – К.; Запорожье, 2002.
26. **Поль А. Н.** Археологические поиски в Екатеринославской губернии / А. Н. Поль // ЗООИД. – 1872. – Т. VIII. – С. 439–442.
27. **Поль А. Н.** Мишуриин рог / А. Н. Поль // ЗООИД. – 1872. – Т. VIII. – С. 434–438.

28. Работы Каменской экспедиции Киевского университета / Н. Н. Бондарь, Б. А. Антоненко, С. А. Васильченко и др. // АО 1976 г. – М., 1977. – С. 270–271.
29. Раскопки курганов в зоне Никопольского орошаемого массива / Н. Н. Бондарь, Б. А. Антоненко, С. А. Васильченко и др. // АО 1978 г. – М., 1979. – С. 304–305.
30. Ромашко В. А. Близнец-2: скифский аристократический курган в Днепровском правобережном Надпорожье : [моногр.] / В. А. Ромашко, С. А. Скорый. – Д., 2009. – 251 с.
31. Скифские могильники IV–III вв. до н. э. юга Днепропетровской области / С. С. Волкобой, А. В. Андросов, В. А. Лихачев и др. // Курганы Степного Поднепровья. – Днепропетровск, 1980. – С. 18–41.
32. Спицын А. А. Раскопки, произведенные в 1897 году близ д. Башмачка Екатеринославского уезда / А. А. Спицын // ИАК. – СПб., 1901. – Вып. 1. – С. 69–79.
33. Струкуленко А. С. Новобудовні археологічні експедиції 70–90-х рр. ХХ ст. та їх внесок у дослідження давньої історії північностепової Наддніпрящини : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Струкуленко Анастасія Степанівна. – Д., 2011.
34. Терещенко А. В. О могильных насыпях и каменных бабах в Екатеринославской и Таврической губерниях / А. В. Терещенко // Чтения в Обществе истории и древностей Российских. – М., 1866. – № 4. – С. 1–37.
35. Уваров А. Исследования о древностях Южной России и берегов Черного моря / А. Уваров. – СПб., 1851.
36. Харузин А. Н. Протокол раскопки кургана в Верхнеднепровском уезде Екатеринославской губернии в 1900 г. / А. Н. Харузин // Труды XII АС. – М., 1905. – Т. 1. – С. 744–747.
37. Чередниченко Н. Н. Скифские курганы у с. Владимировка / Н. Н. Чередниченко, Я. И. Болдин // Курганы юга Днепропетровщины. – К., 1977. – С. 125–150.
38. Эварницкий Д. И. Дневники раскопок / Д. И. Эварницкий // Труды XIII АС. – М., 1907. – Т. 1. – С. 121–157.
39. Эварницкий Д. И. Раскопки курганов в пределах Екатеринославской губернии / Д. И. Эварницкий // Труды XIII АС. – М., 1907. – Т. 1. – С. 202–226.
40. Эварницкий Д. И. Раскопки курганов в Херсонской губ., Херсонского и Александровского уездов (в имени А.Н. Синельникова, Михайлове-Апостолове и хуторе О. В. Волковой) / Д. И. Эварницкий // Труды XI АС. – М., 1901. – Т. 1. – С. 718–735.
41. Яценко И. В. Скифия VII–V веков до н. э. / И. В. Яценко. – М., 1959.

Надійшла до редколегії 09.07.2014